

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-27>

УДК 373.2.016:81-028.31+316.77

Михальська С.А., Михальська Ю.А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЦІНІСНІ ПАРАМЕТРИ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні змістового наповнення та ролі смислових конструктів й ціннісних орієнтацій, що регулюють мовленнєву поведінку дитини 5-7 років у взаємодії з дорослими та однолітками. Збір даних щодо виявлення особливостей вибору та змісту ціннісних орієнтацій дітей використано серію завдань, які об'єднані експрес-діагностикою сфери ціннісних орієнтацій дошкільника, бесіду «Чинники вибору дитиною соціально значимих цінностей», методика обстеження рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку. Результати дослідження ціннісної складової в розвитку комунікативно-мовленнєвого розвитку дозволяє на основі аналізу обстеження мовлення та його прояву у поведінці дитини старшого дошкільного віку підтвердити наступні положення. Діяльність особистості в контексті певної сфери реальності визначається станом напрацьованої на даний час системи конструктів щодо неї та відображає досвід, що має дитина та ступінь усвідомлення цього досвіду в поняттях. При цьому системи конструктів можуть бути дуже різними у плані складу, змісту та організації взаємовідношень. Всі взаємопов'язані та доповнені зв'язки полягають у тому, що оцінювання різними конструктами у досвіді даної людини може бути наповнено та пов'язано емоційно значущими для дитини ситуаціями та досвідом спілкування з близькими дорослими, а також з тією змістовно значущою провідною діяльністю, яка сформована у дитини. Вибір рішення дитини про подальшу участь у мовленнєвій ситуації залежить від здатності дитини виділити головний зміст ситуації взаємодії та здатності до вибору основного принципу зміни ситуації. Якщо орієнтовно-дослідницька і виконавська частина комунікативно-мовленнєвої діяльності націлює дитину на постійну увагу до людини як головного змісту будь-якої інформації в різних видах предметно-практичної діяльності, то це сприяє розвитку комунікативних властивостей особистості. Орієнтація на людину, комунікативна спрямованість у взаємодії визначає швидке і якісне засвоєння мови, необхідного як інструмента соціального контакту, забезпечує розвиток здібності застосування мови для реальних цілей і задач мовного спілкування.

Ключові слова: дитина, цінності, мовленнєва поведінка, особистісний розвиток, психосемантика.

Mykhalska Svitlana, Mykhalska Yulia

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

VALUES PARAMETERS OF SENIOR PRESCHOOLER SPEECH BEHAVIOUR

Summary. The aim of the article consists in determining the content filling and role of the meaning constructs as well as value orientations which regulate speech behaviour of 5-7-year-olds in the interaction with adults and children of the same age. In collecting the data concerning the identification of the children's choice peculiarities and value orientation contents we used the series of tasks united by the express diagnostics of the preschooler value orientation sphere, discussion "Factors of choosing socially significant values by a child", methods of investigating the level of communicative speech development. The results of investigating the value component in the communicative speech development enable on the basis of examining speech and its manifestation in senior preschooler behavior to prove the following statements. Individual activity in the context of the reality particular sphere is determined by the state of the currently developed constructs system concerning this personality and reflects the experience which a child owns as well as the degree of realizing this experience in notions. All mutual explanations and additional links consist in the fact that evaluating with different constructs in the experience of a given person may be filled and connected by the situations and experience of communicating with the close adults emotionally significant for the child as well as by the meaningfully significant leading activity formed in the child. The child's choice about further participation in the speech situation depends on the child's ability to distinguish the gist of the interaction and the ability to choose the main principle of its changing. If the orientation-investigation and execution part of the communication activity aims the child at the permanent attention to a human as the main content of any information in different kinds of subject and practice activity, this facilitates the development of individual communicative characteristics. Orientating on a person, communicative direction of the interaction predetermines quick and high-quality mastering of the language, which is necessary for social contact, provides the development of language application ability for real goals and tasks of linguistic communication.

Keywords: child, values, speech behavior, personal development, psychosemantics.

Постановка проблеми. На сьогодні нагальною є потреба в реалізації системного підходу до вивчення психічної діяльності на основі системоутворювального чинника – феномена антиципації, що є проявом творчості у комунікативній діяльності, зокрема мовленнєвій поведінці в процесі особистісного зростання. Пошук психологічних закономірностей, що пояснюють мовленнєву поведінку старшого дошкільника

та особливості його особистісного зростання крізь призму антиципації дозволяє виявити специфіку ціннісних орієнтирів, що впливають на ефективність смислової регуляції мовленнєвої поведінки дитини в знайомих та невизначених комунікативних ситуаціях, визначення ролі смислових конструктів та ціннісних орієнтацій, що регулюють активність старшого дошкільника у системі взаємодії «людина-людина» у про-

цесі прийняття значущих рішень про подальшу мовленнєву поведінку. Розуміння мовленнєвої поведінки дитини дошкільного віку потребує реконструкції індивідуальних систем значень, через призму яких суб'єкти відображають себе, довкілля та окремі сфери реальності. Індивідуальні значення розглядаються у формах образів, символів, вербальних понять, а також ритуальних та комунікативних дій. Саме в цьому полягає основне завдання психосемантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічними підвалинами психосемантичного підходу були більш ранні наукові ідеї про взаємозв'язок мови та свідомості таких класиків психології як Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія, Дж. Келлі та Ч. Осгуда [1–4].

З'ясування особливостей значень, які функціонують на індивідуальному груповому та суспільному рівні, є не простим завданням, оскільки будучи засобом опису дійсності, самі значення (поняття) можуть не усвідомлюватися як такі. Для їх усвідомлення їх необхідно виразити в системі інших значень. Усвідомлення системи значень суб'єкту, групі або суспільству необхідно для розширення картини світу і власне самої дійсності. Дійсність репрезентована суб'єкту через призму чуттєвої моделі світу у формі перцептивних образів, а також знакових та концептуальних моделей. Для наївного, нерелексюючого суб'єкта дійсність є «зливою» з цією моделлю. Рефлексія понятійних форм, дає можливість через констатацію множинності можливих моделей світу розширити об'єкт пізнання і напрацьовані засоби пізнання, переборюючи позицію «наївного реалізму», забезпечити суб'єкту певну свободу у виборі і конструюванні засобів пізнання.

Психосемантика виходить з того, що рефлексія засобів пізнання, використовуваних суб'єктом, необхідна не лише в рамках наукового мислення, але й у сфері життєвської, буденної свідомості. Слід погодитися з О. Улибіною, що, попри зневажливість відтінку, який міститься в терміні «буденна свідомість», остання заслуговує уваги науковців не меншою мірою ніж наукова свідомість [6]. Адже буденна свідомість є природним рівнем відображення дійсності, який попри всю його нерациональність та примітивність забезпечують, як правило, необхідний рівень адаптації до повсякденності. Імплицитна картина світу, що міститься у буденній свідомості, набуває певний самостійний онтологічний статус і впливає, навіть, будучи ілюзорною, на його реальний життєвий вибір, прийняття рішень, окремі вчинки та на всю поведінку в цілому. Особливого значення ці позиції набувають у контексті аналізу понять та значень, які демонструють картину світу дитини у модусі її відносин з іншими людьми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття, які відображають свідомий та неусвідомлений досвід взаємодії з соціальним оточенням, які надалі регулюють стосунки дитини з дорослими та однолітками повною мірою імплицитно вказують на очікування дитини стосовно поведінки оточуючих людей та прогнотований варіант особистої поведінки. Якщо ми хочемо досягнути індивідуальні відмінності між тими чи іншими суб'єктами, то велику користь у цій справі привносять дослідження відмінностей у їхніх індивідуальних системах значень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення змісту індивідуальних значень категорій, що характеризують ціннісні орієнтації дитини старшого дошкільного віку та виявлення зв'язку між сформованими цінностями, яку скеровують та регулюють стосунки дитини з дорослими та однолітками та рівнем розвиненості мовлення дитини проведено дослідження, в рамках якого проаналізовано означений зв'язок.

Виклад основного матеріалу. У перевірці зв'язків між досягненнями мовленнєвої поведінки дитини та ціннісними орієнтаціями дитини старшого дошкільного віку ми виходили з положення про те, що ціннісні орієнтації є системоутворюючим психологічним надбанням, котре виступає характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору «Я». В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступінь дорослішання та гармонізації емоційних, когнітивних, вольових досягнень, що мають прояв в поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності.

Збір даних щодо виявлення особливостей вибору та змісту ціннісних орієнтацій дітей використано серію завдань, які об'єднані експрес-діагностикою сфери ціннісних орієнтацій дошкільника [5].

У даній методиці дослідження цінностей дитини дослідник виходить з позитивних тверджень. Всі запропоновані дитині для самоідентифікації цінності є позитивними. Характеризуючи себе у просторі сформульованих цінностей у такий спосіб, дошкільник не відчуває й тіні загрози почуттю власної гідності, а також виключається будь-яка можливість спричинення йому образи чи інших негативних переживань. Малою не пропонується також ранжувати цінності, тобто експліцитно надавати перевагу тим чи іншим з них. Учасник бесіди лише аналізує кожну із запропонованих цінностей окремо, визначаючи, якою мірою вона підходить для характеристик його цінностей як суб'єкта життєдіяльності у тій чи іншій ситуації. Процедура ієрархізації цінностей є результатом етапом обробки даних, яка здійснюється без участі досліджуваного (автоматизовано). За допомогою методики у кожній дитини виокремлюється по вісім ціннісних характеристик, які формують вершину індивідуальної ієрархії цінностей. Після аналізу дитиною запропонованих її мікроситуацій (запитань) відносно наявності у неї схильності до реалізації тих чи інших позитивних цінностей, нібито висвітлюється «прихована фігура», яка дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості. У кожній з представлених ситуацій, що подані у наочно-образному вигляді (малюнки), учаснику бесіди пропонується оцінити найважливіше з його погляду, щось «цінне». В такий спосіб запропоновано 17 ціннісних орієнтацій, які відображають важливий зміст в ситуаціях взаємодії дитини з оточенням. Вони характеризують модальності реальної дійсності «людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-мистецтво», а також цінності, що спрямовують увагу дитини на внутрішній світ особистого життя, тобто цінності-інструментарії, що регламентують особисту поведінку.

Тим самим, враховуючи вікові особливості дітей дошкільного віку для дослідження було відібрано цінності, які відображають досвід її життя. Зміст провідних ціннісних орієнтацій дітей визначався за двома класами цінностей: цінності-блага та цінності-регламенти. До цінностей-благ належать наступні із запропонованих дітям ціннісних характеристик: «сім'я», «щастя», «здоров'я», «дружба», «краса природи», «краса мистецтва», «краса техніки», «зовнішня краса», «творчість», «гроші». Цінності-регламенти містять у собі: «співпереживання», «самостійність», «допитливість», «цілеспрямованість», «впевненість», «сміливість», «наполегливість».

Також була проведена діагностична бесіда «Чинники вибору дитиною соціально значимих цінностей», що включала наступні блоки:

- Знайомство. Загальна інформація.
- Світоглядні уявлення. Етичні інстанції. Довільна поведінка.
- Етичні інстанції у взаємодії дитини з дорослим та однолітками.
- Мисленнева діяльність.
- Прояви довольної поведінки дитини під час спілкування з дорослим.
- Оцінювання дитиною поведінки інших у відповідності до засвоєних соціально значущих цінностей (мотиваційна складова).

Дітям показувались картинки, проводилась бесіда і спостереження, задавалися питання: «Чи знаєш ти правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях? Пригадай їх», «Чи вважаєш ти необхідним завжди їх дотримуватись?», «У місці, де багато людей можливо загубитися. Якщо так станеться, що ти будеш робити? До кого звернешся за допомогою?», «А у тебе є друзі? Розкажи про них», «Що потрібно робити, щоб дружба була міцною?», «Буває, що друзі щось не поділили або посварилися. Що робити в такій ситуації?» та інші.

Аналіз комунікативно-мовленневого розвитку дошкільника проведено за діагностичним обстеженням методики Т. Піроженко та додатковим обстеженням фонетичних, синтаксичних та семантичних якостей мовлення.

Кількісно-якісний аналіз отриманих експериментальних даних дозволив встановити тенденції і виявити чинники вибору дитиною соціально значимих цінностей. Експериментальну групу склали 133 дітей старшого дошкільного віку.

В результаті статистичного аналізу експериментальних даних отримано факти, що дозволяють інтерпретувати питання про ціннісні параметри мовленневої поведінки дитини.

Серед всіх запропонованих для тлумачення, пояснення та інтерпретації дитиною значень, що характеризують ціннісні орієнтації найбільший вибір мають цінності, які характеризують сферу дійсності «людина – людина». І це підтверджує основну спрямованість активності дитини на іншу людину. Так, у «полі цінностей» серед всіх запропонованих дитині для вибору та трактування цінностей (краса природи, краса мистецтва, впевненість, краса техніки, сміливість, наполегливість, гроші) з високим відсотком вибору серед дітей опинилися: сім'я, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, зовнішня краса людини, творчість (таблиця 1).

Таблиця 1
Вибір соціально значущих цінностей
(кількісний та відносний вираз)

Соціальнозначущі цінності	Кількість респондентів (осіб)	Кількість респондентів (%)
Сім'я	89	67%
Здоров'я	81	61%
Дружба	43	32%
Щастя	27	20%
Творчість	25	19%
Співпереживання	20	15%
Зовнішня краса людини	20	15%

Кореляція між вказаними цінностями, що виражені у поняттях та рівнем розвитку мовлення дитини з врахуванням шкали оцінок мовленнєвого розвитку (низький 1-2 бала, високий 4-5, середній – 3 бала дозволяє відзначити, що чим вищі по рангу значущість цінності (сім'я – 67% дітей вибрали для тлумачення та розповіді; здоров'я – 61%; дружба – 32%) тим більший кореляційний зв'язок підтверджує, що досвід спілкування, обговорення з близькими людьми вказаних тем та питань надає дитині можливість наповнити індивідуальним значенням вказані поняття, представити у мовленні когнітивну складність та повноту розуміння тієї цінності, яку дитина обрала для пояснення.

Вказана в інтерпретації результатів тенденція про взаємозв'язок рівня мовленнєвого розвитку та значущими для дитини ціннісними орієнтаціями підтверджується результатами аналізу емпіричних даних щодо актуальних цінностей, якими керується дитина та рівнем мисленнєвого розвитку (вміння аналізувати ситуацію спілкування, розуміти поведінку учасників комунікації, узагальнювати етичні мотиви, причинний характер особистих дій та поведінкових дій оточуючих людей).

Представимо аналіз отриманих даних про ціннісні орієнтації та рівень розвитку мислення дитини. На питання: якій відсоток із загальної вибірки складають діти, що отримали оцінку 4-5 (високий рівень) та оцінку 1-2 (низький рівень) мисленнєвого розвитку та в яких підтвердженнях вибраних ціннісних орієнтацій це проявляється, можна узагальнити, що саме знайомий найближчий досвід дитини, який узагальнено у поняттях найвищого рейтингу («сім'я», «дружба», «краса природи») надає дитині можливість порівнювати, аналізувати, узагальнювати особистий досвід в поняттях.

Важливо зазначити, що значна кількість дітей (високий відсоток із всіх учасників обстеження – 38%), демонструють низький рівень мисленнєвого розвитку. Дані узагальнено зі значень всіх запропонованих для тлумачення та пояснення понять, що характеризують вибране для експериментального обстеження «Поля цінностей». Перелік цінностей, які виражені у поняттях та запропоновані для вибору дитини: сім'я, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, краса природи, краса мистецтва, зовнішня краса людини, самостійність, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, краса техніки, сміли-

вість, наполегливість, гроші. В результатах обстеження виявлено, що деякі поняття не мають відповідей з боку дитини та не наповнені особистісним змістом. Тільки одна третина дітей зі всіх учасників обстеження (29%) продемонструвала високий рівень мисленнєвого розвитку з погляду аналізу, порівняння, узагальнення різних по змісту картинок, що розповідають про дійсність «людина-ситуація».

Можливість регуляції особистої поведінки, прояв довільної поведінки дитини під час спілкування з дорослим представимо в наступному аналізі. На питання: якій відсоток високих значень (4-5 балів) демонструють діти із загальної кількості учасників обстеження, отримано наступні результати. Дані вказують на те, що поведінка дитини старшого дошкільного віку набирає ознак довільності, але ж потребує допомоги й підтримки з боку дорослого, який через оцінку, підтримку самооцінки, збільшення усвідомленості дитиною понять та значень, що регулюють поведінку через прийняті дитиною норми та цінності про стосунки між людьми, спрямовує розвиток довільної регуляції поведінки та комунікативної діяльності дошкільника.

Аналіз мисленнєвої діяльності проведено у порівнянні із можливістю оцінювання дитиною поведінки інших у відповідності до засвоєних соціально-значимих цінностей. Це надало можливість пояснення мотивуючих причин до контактів з іншими людьми (мотиваційна складова про вибір мовленнєвої поведінки та прийняття рішень щодо подальшого контакту – узгодження, роз'єднання, протиріччя тощо). Виявлено якій відсоток високих значень (4-5 балів) та якій відсоток низьких значень (1-2 бали) демонструють діти із загальної кількості учасників обстеження.

Підвищення відсотку (до 53%) дітей, що показали мисленнєві якості в аналізованні саме поведінкових дій оточуючих людей, вказує на причинно-наслідкові зміни в ситуаціях спілкування та підтверджує актуальність важливої для дитини реальності – взаємодії з іншою людиною. Конкретизація завдання щодо поясненя правил та етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослими та ровесниками вказує на те, що особистий досвід дитини, узагальнений в ціннісних орієнтаціях, виконує для дитини функцію орієнтування, регулювання та стимулювання відносин з оточуючими людьми.

В цілому, аналіз ціннісної складової в розвитку комунікативно-мовленнєвого розвитку дозволяє на основі аналізу обстеження мовлення та його прояву у поведінці дитини старшого дошкільного віку підтвердити наступні положення. Загальну оцінку мовленнєвого розвитку дитини, яка проявляється в різних контекстах (мисленнєва діяльність, довільна поведінка, мотиваційна складова оцінювання дитиною поведінки інших у відповідності до засвоєних соціально значимих цінностей) ми також перевірили кореляційні зв'язки за цими параметрами (див. таблицю 2).

Висновки і пропозиції. Отже, діяльність особистості в контексті певної сфери реальності визначається станом напрацьованої на даний час системи конструктів щодо неї та відображає досвід, що має дитина та ступінь усвідомлення цього досвіду в поняттях. При цьому системи конструктів можуть бути дуже різними у плані складу, змісту та організації взаємовідношень. Всі взаємопояснення та доповнення зв'язків полягають у тому, що оцінювання різними конструктами у досвіді даної людини може бути наповнено та пов'язано емоційно значущими для дитини ситуаціями та досвідом спілкування з близькими дорослими, а також з тією змістовно значущою провідною діяльністю, яка сформована у дитини. Вибір рішення дитини про подальшу участь у мовленнєвій ситуації залежить від здатності дитини виділити головний зміст ситуації взаємодії та здатності до вибору основного принципу зміни ситуації.

У формуванні цієї здатності важливу роль відіграє сформованість інтересу до людини, сама цінність «людина». Виділення головного змісту і принципу зміни ситуації взаємодії залежить, на наш погляд, від орієнтації дитини на людину як основну змістовну характеристику ситуації спілкування. У системі «людина-ситуація» партнер, учасник комунікації, є основною і найбільш динамічною частиною цілісного образу ситуації. Спрямованість до людини, установка на відповідну реакцію, розуміння ситуативних значень емоційних станів людини як партнера взаємодії, ціннісні орієнтації і характер очікування, пов'язаних з людиною, багато в чому визначають функціональні особливості поведінки між учасниками реального контакту.

Якщо орієнтовно-дослідницька і виконавська частина комунікативно-мовленнєвої діяльності націлює дитину на постійну увагу до людини як

Таблиця 2

Рівні розвитку контекстів особистісного розвитку та кореляційні зв'язки відповідно до рівнів розвитку мовлення

Контексти особистісного розвитку	Рівні розвитку (значення рівнів розвитку мовлення)			Коефіцієнт кореляції за Пірсоном	Напрямок зв'язку	Сила зв'язку	Критичне значення статистичної значимості	Результат
	Низький (2,1%)	Середній (3,4%)	Високий (5,0%)					
Мисленнєва діяльність	2,8%	5,4%	9,0%	0,999	позитивний	сильний	$p \leq 0,05$	значима
Довільна поведінка	8,6%	14,5%	18,3%	0,988	позитивний	сильний	$p \leq 0,05$	значима
Мотиваційна складова	2,9%	3,5%	4,7%	0,983	позитивний	сильний	$p \leq 0,05$	значима

головного змісту будь-якої інформації в різних видах предметно-практичної діяльності, то це сприяє розвитку комунікативних властивостей особистості. Орієнтація на людину, комунікативна спрямованість у взаємодії визначає швидке і якісне засвоєння мови, необхідного як інструмента соціального контакту, забезпечує розвиток

здібності застосування мови для реальних цілей і задач мовного спілкування.

Перспективи подальших досліджень полягають у порівнянні психологічних особливостей мовленнєвої поведінки дитини старшого дошкільного віку у взаємодії з однолітками в умовах традиційних та інноваційних моделей освіти.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собрание сочинений : в 6 томах. Т. 2. Москва : Педагогика, 1982. 361 с.
2. Келли А. Дж. Теория личностных конструктов. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 249 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Смысл, 2004. 352 с.
4. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов. Москва : Наука, 1974. 172 с.
5. Піроженко Т.О., Соловійова Л.І., Ладивір С.О., Карабаєва І.І., Хартман О.Ю., Федорчук О.І. та ін. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 248 с.
6. Улыбина Е.В. Психология обыденного сознания. Москва : Смысл, 2001. 266 с.

References:

1. Vygotskij L.S. (1982) *Mishlenie i rech. Sobranie sochinenij* [Thinking and speech. Collected works], vol. 2. Moscow: Pedagogika. (in Russian)
2. Kelli A.Dzh. (2000) *Teoriia lichnostnykh konstruktov* [Theory of personality constructs]. Sankt-Peterburg: Rech. (in Russian)
3. Leontiev A.N. (2004) *Deiatelnost. Soznanie. Lichnost* [Activity. Consciousness. Personality]. Moscow: Smysl. (in Russian)
4. Luriya A.R. (1974) *Ob istoricheskom razvitii poznavatelnykh protsessov* [On the historical development of cognitive processes]. Moscow: Nauka. (in Russian)
5. Pirozhenko T.O., Soloviova L.I., Ladyvir S.O., Karabaieva I.I., Hartman O.Yu., Fedorchuk O.I., et al. (2016) *Tsinnisni orientatsii dytyny u dorosloму sviti* [The traditional ornate children have grown up]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo». (in Ukrainian)
6. Ulybina E.V. (2001) *Psykhohohiia obydenного soznaniia* [The psychology of everyday consciousness]. Moscow: Smysl. (in Russian)